

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻՏԱԼԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ս. ԻՐԵՆԷՆՈՍԻ

« ՅՈՅԵՔ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋՈՒԹԵԱՆՆ »

ԳՐԵՐ

Ս. Իրենէոսի « Յոյցք ասաքեղական բարոգոսքանեմ » շահեկան գործը, — որ արդէն թարգմանուած էր գերմաներէն, լատիներէն, գաղղիերէն, անգղիերէն և ուստի լեզուներու, — ունեցաւ վերջինս խալիւրէն ընտիր թարգմանութիւն մ'ալ, հայագէտ Պ. Ֆալտաթիի աշխատասիրութեամբ¹։

Սկիզբը դրած է հմտալից և բաւական ընդարձակ ներածութիւն մը (5—47 էջ), ուր յետ յիշելու Եւսեբիոսի վկայութիւնը ներկայ գործի մասին, մէջ կը բերէ քանի մը բանասիրաց կարծիքը, որոնց կը համարին թէ այն Մարկիանոսը՝ որուն կ'ուղղէ Ս. Իրենէոս իր այս գրութիւնը՝ հաւանօրէն հեղինակն եղած ըլլայ Ս. Պօղոսիարպոսի վկայաբանութեան²։

Հայ բանասիրութիւնը առաջին անգամ չէ՝ որ լոյս կը հանէ իր մագաղաթներու միջէն գրական նման գոհար մը, և կը յուսացուի թէ վերջինն ալ չըլլայ, եթէ տակաւին կանգուն մնացած հայ վանորայք ու տաճարները վերջնականապէս քարուքանդ չըլլան աւերիչ ձեռքերէ։ Ինչպէս առուակներ³ որ մերթ գետնասոյգ կ'անյայտանան և յետոյ յանկարծ երևան կ'ելլեն, այսպէս ալ գրական կամ արուեստական գործեր, յետ դարերով հողին տակ կամ խորշերու մէջ թաղուած մնալու, յանկարծ օրուան մէկը երևան կ'ելլեն և լոյս կը սփռեն այնպիսի անձանց կամ ղէպերու շուրջը, որոնք այլապէս մթութեան մէջ պիտի մնային ընդ միշտ։ Ս. Իրենէոսի յի-

շեալ գործին ինչ ինչ հատուածներ կամ կոչումներ կը գտնուէին Վրթանէս Գերթուղին, Ստեփանոս Իմաստասիրին և « Յունան կարնոյ քաղաքացի » կոչուած վարդապետի մը ճառերուն մէջ⁴, ինչպէս նաև աւելի ուշ, բառեր ու բացատրութիւններ Ստեփանոս Ռոջբայի « ԳԱՆՁԱՐԱՆ ԼԵՅՈՒՆԻ ՀԱՅՈՑ » բառարանին մէջ⁵։ և սակայն մինչև 1904 թուականը անյայտ մնացած էր Ս. Իրենէոսի յիշեալ գրութեան հայ թարգմանութիւնը իր ամբողջութեան մէջ, ինչպէս նաև « Ընդդէմ հերձուածոց » գործին Դ և Ե գրքերը։ Յիշեալ հետքերը կամ նշանները բաւական ապացոյց մ'էին, թէ այդ գրութիւնը դարերու մէջ յաջորդաբար հայ հեղինակներու ձեռքէն անցնելով, հասած էին անտարակոյս մինչև Ստեփանոս վարդապետ Ռոջբային ժամանակը, որ է՝ մինչև 1739 թուականը, և հարկ էր որ յայտնուէին Հայաստանի այս կամ այն վանքին կամ եկեղեցւոյն գրչագիրնեւրուն մէջ, եթէ պէտք եղած պարտումներն ըլլային։ Եւ իրօք՝ ապարդիւն չեղան այդ խուզարկութիւնները։ 1904ին Կ. Վ. Տէր — Մկրտչեան կը գտնէ Երևանի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն ձեռագիրնեւրուն մէջ ԺԳ դարու գրչագիր մը, որուն մէջ կային Ս. Իրենէոսի « Ընդդէմ հերձուածոց » Դ և Ե գրքերը, և « Յոյցք ասաքեղական քարոզութեան » գործը ամբողջապէս։ Վերջնայնս ետեւ կցուած հակիրճ յիշատակարանին յայտնի է, թէ յիշեալ ձեռագիրը գրուած է հաւանօրէն 1263—1289 տարիներուն մէջ, Հեթում Ա թագաւորին կրտսեր եղբոր Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսին համար, որ Գոնքերի վանահայրն էր՝ Բարսեւ անուամբ ճանչցուած⁶։

Թարգմանիչը, այս համառօտ տեղեկութիւններէն վերջը, կ'անցնի պարզելու հետեւեալ երեք կէտերը. 1°. Ինչ բնագրի վրայէն եղած է հայ թարգմանութիւնը։ 2°. Ո՞վ է թարգմանիչը և ո՞ր դարուն։

1. S. Ireneo: *Esposizione della predicazione apostolica*, a cura di U. Faldati. Roma, 1923.

2. Ան. էջ 5. Ժանթութիւն։

3. Հ. Ն. Աղիեան. « Ս. Իրենէոս հայ մատենագրու թեան մէջ ». Հմբ. Ամար. Վճիռնա. 1910. էջ 204.

4. Սխառն. էջ 144—146. Վեներաբլ. 1885.

3⁰. Գործին հարազատութիւնն ու համա-
նօտ բովանդակութիւնը, Այս երեք կէտե-
րու մասին մէջ բերելով հայ կամ օտար-
ազգի բանասէրներուն կարծիքները, կ'ըն-
տրէ անոնց միջէն այն՝ որ իրեն աւելի
հաւանական ու ընդունելի կ'երևայ, աւել-
ցնելով նաև իրեն փաստերը: Այդ երեք
կէտերէն մեզի կարևորներն են երկու ա-
ռաջիկները:

Ա. Ինչ բնագրի վրայէն եղած է հայ
թարգմանութիւնը, — կը զարմանայ մարդ՝
որ նոյն իսկ տարակոյս ծնած ըլլայ այս
մասին, մանաւանդ հայ բանասէրներուն
մէջ, երբ անոնց առաջին ընթերցմամբ իսկ
դիտած պէտք է ըլլային, որ ամբողջ գոր-
ծին մէջ չկայ էջ մը՝ չըսելու համար տող
մը՝ որ մեծագոյն չաղաղակէ թէ հայ թարգ-
մանիչը չէր կրնար ունեցած ըլլալ առ-
ջևը ուրիշ բնագրի բացի ի յունարենէն:
Եթէ ուրիշ ո՛ր է հետք կամ ապացոյց
ալ չըլլար աղոր, պիտի բաւէին միայն
այն այլանդակ եղացիլ ու յիշողիլ յունա-
կան ձեւերը, որոնց յաճախ կը հանդիպին,
ինչպէս նաև այն բոլոր բացարձակ սեռա-
կանները, որ գրեթէ ամէն էջի վրայ կան,
ինչպէս են «այսր եղելոյ» (էջ 22), «ծը-
նիցելոյ նորա» (էջ 44), «և նոցա զար-
մացելոց և ասացելոց» (էջ 58), «ոչ եղե-
լոյ ճշմարտութեան յանձին» (էջ 53), «և
ապականութեանն եղելոյ ամենեցուն» (էջ
70), «և յառաջ անցելոց ժամանակացն»
(էջ 77), ևն.: Այսպէս նաև յոյն բառե-
րուն սխալ ընթերցումով առաջ եկած ան-
հրճ թարգմանութիւնները, օրինակ իմն.
«և եղիցի յարոսթիոն նորա պատիս» (էջ
45), փոխանակ նաեղիստ թարգմանելու,
ինչպէս է Ս. Գրքին մէջ, «իւ եղիցի հան-
զիստ նորա պատուով»¹, «ἀνάστασις
կարդալով ἀνάστασις, այսպէս նաև ἐλέγξει
(յանդիմանեացէ) բայը կարդացիւր է վրի-
պակաւ ἐλέγησεν, և թարգմանիւր է «ողորմե-
ցի նուաստից երկրի», մինչ Ս. Գիրքը

կ'ըսէ. «և յանդիմանեացէ զիստարհս եր-
կրի»², — և կամ, յոյն բառին առաջին
և նիւթական իմաստը առնելով, ինչպէս.
«Բազում են որդիք անապատին առանկ
քան որ այրն ունի» (էջ 64) յունարէն
տից էթիմոս, որ կը նշանակէ անապատ,
բայց նաև ամուս, լրեւոյ՝ այրիացեալ կիւն,
փոխանակ սկզկիկն կամ ամյոյն ըսելու,
ինչպէս թարգմանուած է Ս. Գրքին մէջ,
«բազում են որդիք սկզկիկն առաւել քան
զարածրոյն»³, — և մերթ, յոյն բառե-
րուն ղէմ փոխանակ համապատասխան
հայերէն բառը դնելու, անոնց բառացի
թարգմանութիւնը կու տայ, օրինակ իմն.
γίγας (γίγαντες) որ է նսկայ, կը թարգմանէ
երկրածիւն, իբր չդի (երկիր) և γάω (ծնա-
նիմ) բառերէն կազմած, ինչպէս յաջորդ
տողին մէջ, «որք վասն առաւիշազանց մե-
ծութեանն երկրածիւնը կոչեցան»⁴, ուր բուն
իսկ տեղն էր նսկայք ըսելու: — Ասոնց
նման ուրիշ շատ ապացոյցներ կան, ինչ-
պէս նախատեղի, շրակոխից, տարալստրիոն
և ուրիշ անթիւ բառեր, որոնք վճռապէս
կը հաստատեն թէ յունարենի վրայէն է
հայ թարգմանութիւնը, և որուն ղէմ չեն
կրնար իբր փաստ զօրել քանի մ'անուանց
ասորական հնչումով գրուած ըլլալը, և
կամ, փոխանակ որոշի ասորի ծագում աւ-
նեցող ամարոս՝ բառի մը գործածութիւնը,
և այլն:

Բ. Ո՛վ է թարգմանիչը և ո՞ր դարուն:
— Այս կետին վրայ ալ զանազան են
բանասիրաց կարծիքները, զորոնց մի առ
մի մէջ կը բերէ Պ. Ֆլատաթի իրենց փա-
ստերով: Ո՞մանց այդ թարգմանութեան վեր-
ջին եզրը կը դնեն 650—670 տարինե-
րը, Ստեփանոս իմաստասիրին (Սիւնեցոյն)
և Սահակ կաթողիկոսին գրութեանց մէջ
գտնելով Ս. Իրենէոսի «Ընդդէմ հերձուածոց»
և «Ծոյցք» գործերէն հատուածներ և կու-
չումներ, Ուրիշներ կը հասցընեն մինչև
2 և է՝ դարերը, Կոնիքի՝ Փիլոսոփ հռոմ-

1. Եւայի. ԺԱ. 10.

2. ԱՅ. ԺԱ. 4.

3. ԱՅ. ԵԳ. 1.

4. Ս. Իրեն. Տոյցք առաջ. քորդոսթեմմ. էջ 18.

5. ԱՅ. էջ 51.

րուն թարգմանչին ընծայելով նաև յիշեալ գրութեանց թարգմանութիւնը¹։ Իսկ Դոկտ. Վէբերը — ինչ որ բոլորովին անտեղի եւ անընդունելի է — նոյն իսկ Եղեթիկ կը դնէ անոր թարգմանիչ, կցորդութեան ներքին կապ մը նշմարելով Ս. Իրենէոսի գործին «վերստին եղծումն ստանուն գիտութեանն» և մեր ոսկեգարեան հեղինակին «Եղծ աղանդոց» գրքին անուններուն մէջ։ Սակայն այդ բոլոր կարծիքները ժամանակին հերքած ըլլալով Հ. Ալկինեան², և իր առանձին կարծիքը լուրջ փաստերով հաստատած ըլլալով, Պ. Ֆրատարի ամենէն հաւանական և ընդունելի զայն կը զանէ, որուն համեմատ «Յոյցք»ին թարգմանութիւնը եղած կ'ըլլայ Զդարուն վերջին տասնեկին, ընդունելով իւր վերջին եզր 604 թուականը։ Իսկ թարգմանիչը կը համարի վրթանէս Քերթոյր, որուն ճառերուն և թուղթերուն մէջ կը գտնուին բազմաթիւ փոխառութիւնք և կոչումներ Ս. Իրենէոսի յիշեալ գործերէն, նոյն բառերով և նոյն շարադրութեամբ, ինչպէս շատ հեղինակաբար կ'ապացուցանէ Հ. Ալկինեան։ Գ. Հարազատութիւնը և բովանդակութիւնը գրութեանս — Այս մասին մէջ Պ. Ֆրատարի ընդարձակօրէն կը վերլուծէ գործին բովանդակութիւնը, թէ ինչպէս սրբազան հեղինակը ներկայ գրութեանս մէջ նպատակ ունեցած է՝ ո՛չ այնքան շատագովել ըրիտոնեայ հաւատքին ճշմարտութիւնը և հերքել սուտ աղանդները, — ինչ որ ըրած է «Ընդդէմ հերձուածոց» գրքին մէջ, — որքան բացատրել և ապացուցանել առաքելական քարոզչութեան էական մասերը և հիմքերը, որ է՝ Ս. Երրորդութեան և յատկապէս Քրիստոսի Մարդեղութեան և փրկագործութեան խոր-

հորդոները, հին կտակարանին և գլխաւորապէս մարգարէից վկայութեամբք։ Գործին մեծագոյն մասը համառոտութիւն մ'է Ս. Գրքին պատմութեան, ուր մէջ կը բերէ այն բոլոր դէպքերը և վկայութիւնները, որոնք ուղղակի Քրիստոսի վարուց այս կամ այն գործը կը պատկերացնեն։ Սոյն պարզ և գերազանց վարդապետութեան կը կցէ նաեւ բարոյականը, յորդորելով ըրիտոնեաները հետեւելու ճշմարտութեան և առաքինութեան ճամբուն՝ որուն կատարածն է կեանքը ու փրկութիւնը, և խորշելու ստույթեան և մոլութեան ճամբէն՝ որ կը տանի զէպ ի մահ ու դատապարտութիւն։ Եւ հոս կը մատնանէ Պ. Ֆրատարի այն սերտ առնչութիւնը՝ որ ունի ներկայ գրութիւնս «ՎԱՐԳԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ (Διδασχί) ԺԲ ԱՌԱՔԵԼՈՅ» կոչուած գրքունին հետ, որ հնագոյնն է նախկին ըրիտոնեական գրականութեան արտագրութեանց մէջ։ Յետոյ կ'անցնի թարգմանիչը ապացուցանելու գործիս հարազատութիւնը, հաստատուած այն նմանութեան վրայ՝ որ կայ «Յոյցք»ին ու Ս. Իրենէոսի միւս գրութեանց մէջ, ո՛չ միայն վարդապետական տեսակէտով, այլ նաև բացատրութեանց և ոճին մէջ, եզրակացնելով թէ մի և նոյն աղբիւրէն ծագած և մի և նոյն գրչէն ելած են։

Ներածութեան վերջը կ'աւելցնէ մի քանի հակիրճ դիտողութիւններ սոյն գործին զանազան թարգմանութեանց վրայ, որոնց մէջ նախադաս կը համարի Դոկտ. Վէբերին գերմաներէն ու լատիներէն թարգմանութիւնները իրենց հաւատարմութեամբ ու պարզութեամբ, և կը վերջացնէ հմտալից ներածութիւնը հետեւեալ գեղեցիկ խօսքերով. «Այսօր, երբ կրօնըներուն իմաստասիրութեան ու պատմութեան ուսումնասիրութիւնը չափազանց զարգացած ու շահեկան դարձած է, — ինչ որ ամենէն նշանակալից ապացոյցն է հոգեկան ընդարձակ վերանորոգութեան մը, — օրինաւոր է յուսալ ու վստահ ըլլալ, որ միշտ աւելի կենսունակ ու աւելի սփոփիչ ըլլայ մեզի այն հին ըրիտոնեայ հոյակապ գրական-

1. Տարակոյս չկայ թէ՛ Փիլոնի ճառերուն և ներկայ գրութեան թարգմանութեանց լեզուին, քերականական ձևերուն ու բառերուն մէջ մեծ նմանութիւն կայ. առոնց մէջ միայն զործածուած են եռաստակ, քառասանաթիւն, անպոյի, գրաստ, տարալսել, երանգաբերկոթիւն, ևն. բառերը։

2. Հանգ. Ամսթերպ. Վիեննա 1910. էջ 204-207.

նութեան հոգին, որուն մէջ մարտիրոսներ, երազողներ, իմաստասէրներ ամփոփեր են իրենց փորձառութեանց, իրենց հաւատքին, իրենց անմահ յոյսերուն բովանդակութիւնը»:

Պ. Ֆալտաթի իր ներածութեան վերջը կ'ըսէ. «Ոգած եմ քարգմանորեանս մէջ հաւատարիմ ըլլալ թեոքրին, քայց ոչ գերի»: Ահա ինչ որ ես պիտի ըսէի, յետ ծայրէ ծայր համեմատելու իր թարգմանութիւնը բնագրին հետ: Հաւատարիմ՝ խղճահար ըլլալու աստիճան, առանց շեղելու երբեք բնագրէն, ջանալով ըստ կարելոյն բառ մ'անգամ աւելի կամ պակաս չդնելու, նկատելով որ թարգմանածը վարդապետական գործ մ'է, ուր նշանակեց մ'իսկ իր արժէքն ունի և տարտամ կամ երկդիմի բառ մը կրնայ թիւրիմացութեանց տեղի տալ: Հետեաբար կը նշմարուի թարգմանչին մէջ չափազանց ճիգ մը և զգուշաւոր վարմունց մը՝ բառերուն հարազատ իմաստը արտայայտելու, և նոյն իսկ անոնց թիւր և հոլովը, ինչպէս նաեւ բայերուն եղանակը և ժամանակը ճշորէն պահելու, որքան որ կը ներէ իր լեզուին կանոնը ու վայելչաբանութիւնը: Եւ եթէ երբեք ստիպուեր է ո՛ր և է զոյգն փոփոխութիւն մ'ընել, բառ մ'աւելցնել կամ զեղչել, — բնագրին դժուարին մէկ կէտը պարզելու կամ անոր խորհրդական մթութեան վրայ լռյս մը սփռելու համար, — անպատճառ ծանօթութեան մէջ նշանակած կամ անոր բառացի թարգմանութիւնը դրած է: Եւ այսպէս, ըստ կարի անթերի ընելու համար իր աշխատութիւնը, ամէն պրպտում և խուզարկութիւն ըրած է, օգտուելով հայ կամ օտար թերթերու և գրքերու մէջ գտնուած տեղեկութիւններէն, և զլիաւորապէս Հանդես ամսօրեայի մէջ հրատարակած Հ. Ն. Ալիքեանին գրախօսական — մատենագրական և Հ. Ա. Վարդանեանին բառարանական հմտակից յօդուածներէն, ինչպէս նաեւ Հարնաքի և Ս. Վէրէրի ներհուն դիտողութիւններէն:

Պ. Ֆալտաթիի ընդհանուր թարգմանութեան ոճին վրայ զազափար մը տալու

համար, կը բաւէ հոս մէկ քանի օրինակներ բերել՝ որոնք ցոյց պիտի տան թարգմանչին հարազատութեան հետ նաեւ իր սրամիտ ճարտարութիւնը: — Թէջ 6 (թ. 7.) հայերէն թարգմանութեան մէջ կը կարդանք. «Քանզի որք բարձեալն կրնն «զՀոգին Աստուծոյ» տեսնել ի Բանն... «Իսկ Հոգին (ուղիւի զՀոգին) ըստ հաւ «ճութեանն Հօր՝ Որդին պաշտօնաբար մաւ «տակարարէ», ևն: Խոսակերէնը կ'ըսէ. «Poichè coloro che hanno assunto e portato lo Spirito di Dio vengono condotti al Verbo... ma il Figlio dispensa lo Spirito, secondo piace al Padre, in modo di ministero carismatico» ecc. և իրօք ինչպէս կարելի էր ուրիշ կերպ թարգմանել, մանաւանդ ընդգծեալ բառերը, առանց աւելի մթազնելու իմաստը կամ կասկածելի նախադասութիւն մ'արտայայտելու: — Բառերուն զանազան նշանակութեանց ընտրութեան մէջ յաջող է: Թէջ 1 (թ. 1) «զլիաւորապայն յիշատակարան» բացատրութեան մէջ, գլխաւորապէս ամակալն որ սովորաբար «կարևոր, երեւի, ծանրակշիւ» կը նշանակէ, ինչպէս թարգմանած են երկու հայ բանասէրք գերմաներէն wichtiges բառով, խոսակերէնը կը դնէ sommario (հակիրճ, համառօտ), որ ճշդիւ կը բացատրէ հեղինակին միտքը, ինչպէս կը հաստատեն անոր նախընթաց և յաջորդ խօսքերը. «Ի ձեռն համառօտից զճշմարտութեանն ցուցանել քարոզութիւն». «Ի ձեռն սակարացն բազմաց իցիս պատահեալ», — Երբ բանասէրք կամ թարգմանիչը չեն համաձայնիր բառի մը կամ նախադասութեան մը հարազատ իմաստին վրայ, ինքք միջին ճամբայ մը կը րոնէ երկու կողմերն ալ հաշտեցնելով. այսպէս ըրած է հետեւեալ պարբերութեան թարգմանութեան մէջ. յէջ 9 (թ. 12) «բայց սակայն նոքա էին յիւրեանց կարելութեանն»: Հոս կարելութեան բառը գրչազրի վրիպակ համարելով հայ բանասէրք (Տէր-Մկրտչեան և Տէր-Մինասեան) կը կարդան կատարելութեան ու կը թարգմանեն Vollkommen-

heit, ինչպէս իրօք կը պահանջէ ընազրին իմաստը: Դոկտ. Վէրէր ընդունելով հանդերձ թէ ճշդագոյն է կատարելութեանն, խիզճ կ'ընէ սրբագրելու ձեռագրին ընթերցումը, և լատիներէն կը թարգմանէ «in eorum statu possibili». Իսկ Պ. Ֆալտաթի կ'ըսէ. «nella (pienezza della) loro possibilità». — Յաճախ կը պատահինք այնպիսի խրթին հատուածներու, որ ո՛չ քերականութեան և ո՛չ ալ տրամաբանութեան կանոնները կը զօրեն անոնց բուն իմաստը ըմբռնելու. և հոն է սեն որ իտալացի թարգմանիչը իր ճարտարութիւնն ի գործ կը դնէ՝ բառ մ'աւելցնելու կամ կէտ մը ետև առաջ բերելու, իմաստին խորը թափանցելու համար: Թէ՛ 51 (թ. 69). «Եւ դատաստանի առումն ոմանց «ի փրկութիւն և ոմանց ի տանջանս սա. «տակման. քանզի առեալ լինի է որ ու. «մեք (ուղղելի ունեք է) և է որ յումեքէ». վերջին մասը մանաւանդ առեղծուած մը կը թուի: Իտալերէնը կ'ըսէ. «E il compimento del giudizio a taluni (è) per salvezza ed a taluni per tormenti mortali; poichè viene compiuto vale, che a taluno (viene assegnato) e vale, che da taluno (è tolto). — Զուգելով խնդրել հոս օրինակները, և չափազանց ծանրանալ այս կետին վրայ, կ'անցնիմ դիտել տալու թարգմանութեան մէջ մուտ գտած մէկ քանի փոքրիկ անճշդութիւնները, աչքէ և ուշէ վրիպումներ, որոնք սակայն թարգմանութեան արժէքը չեն նուազեցնել, նկատելով մանաւանդ որ յարգելի թարգմանիչը իր նախափորձին առարկայ ըրեր է այնպիսի գործ մը, որուն թէ՛ նիւթը բարձր ու դժուարին է և թէ՛ լեզուն մթին և անկանոն:

Թէ՛ 14 (թ. 19) ջրհեղեղին վրայ խօսելով հայերէնը կ'ըսէ. «ապրիւր պահեցեալն ի տապանին». իտալերէնն ունի. «si salvava quello che era custode dell'arca». աւելի ճիշդ պիտի ըլլար թարգմանել. «si salvava quello che era custodito nell'arca». — Թէ՛ 15 (թ. 20) «ի չորեքտասան դարս ի վայրաստ

ուրեմն բուսեալ». իտալերէն. «germogliando in quattordici generazioni come una selva». չեմ հասկնար թէ հոս «come una selva» բացատրութիւնը հայերէն «ը բառին թարգմանութիւնն է. «ի վայրաստ» ուղղելի է ի վայրաստ, յն. չձտա՞ծ, իբր «վարէն, սկիզբէն». ինչպէս նաեւ նոյն էջին վրայ «խոնարհաստ» բառը ուղղելի է ի խոնարհաստ, որ նոյն իմաստով գործածուած է: — Թէ՛ 16 (թ. 22). «Մի՛ ևս ջրհեղեղիւ ապականեացէ զամենայն յարոսրիս երկրի»: Նախադասութեան «յարութիւն» բառը թարգմանած է Դոկտ. Վէրէր «resurrectionem» որուն հետեւելով Պ. Ֆալտաթի կը դնէ «risurrezione», ի հարկէ գիւտաւոր՝ բայց ոչ զոհացուցիչ՝ մեկնութիւններ տալով. իսկ երկու հայ բանասէրք կը թարգմանեն գերմաներէն Wuchs, զոր շատ աւելի ճիշդ կը զանեմ, քանի որ այդ բառը կը նշանակէ թէ՛ «աճում» և թէ՛ «հասակ»: «Յարութիւն» բառը ճիշդ այս իմաստով և նոյն պարագային մէջ՝ գործածուած է նաև փրկոնի ճառերուն մէջ. «Ջնջեցից զամենայն յարոսրիս բուսոյ» (Հայկազ. Բա): Այդ նախադասութեան կը համապատասխանէ Ս. Գրքին խօսքը (Մը. նընդ. Է. 23). «Եւ ջնջեաց զամենայն հասակ»: Այս հառաք բառին դիմաց յունաւերէնը կը դնէ ἀνάσσει, որ կը նշանակէ թէ՛ «ամբարձումն, ելը, բարձրութիւն» և թէ՛ «հասակ»: Անտարակոյս հոդ հայ թարգմանիչը ἀνάσσει բառը գտած է և առաջին նշանակութեամբ յարոսրիս թարգմանած է փրկանակ հասակի: — Թէ՛ 28 (թ. 37). «Արդ այսպէս շրակոյիտը զփրկուութիւն մեր». իտալերէն կը թարգմանուի. «in questa guisa, dunque, egli conquistava magnificamente la salvezza nostra». շրակոյիտ կը համամատի յոյն σκιαγραφοῦ (ստուերագրեմ) բային, լատ. «adumbrare», իտ. «abbozzare», որով «conquistare» ճիշդ չի բացատրել իմաստը: — Թէ՛ 28 (թ. 38) «Առաքեաց զսրոնստազետ Բանն». իտալերէն. «mandò il (suo) Verbo taumaturgo»: Ըստ իս,

հոս արոնեստագետ բառը «ճարտարապետ, արարչագործ» իմաստով դրուած է, ինչպէս կայ Նիւսացոյն Ճառերուն մէջ «արոնեստագետն Աստուած» (Հայկազ. Բառ.), և ուստի կրնայ թարգմանուիլ «artefice, creatore»։ — Թէ՛ 34 (Թ. 45). «Քանզի նովաւ ելանեն հաւատացեալքն նմա յերկինս»։ այս տողը անուշադրութեամբ մոռցուած է իտալերէն թարգմանութեան մէջ, — Թէ՛ 48 (Թ. 65) «Ասացէ՛ք դստերն Սիոնի»։ իտալ. «Dite, figlie di Sion»։ անուշադրութեամբ յոգնակի դրուեր է փոխանակ ըսելու «alla figlia»։ յուն. Εἰπατε τῇ θυγατρὶ Σιών (Եսայի. ԿԲ. 2), — Թէ՛ 37 (Թ. 49) «Ես մերկ ծնայ զգեզ»։ այսպէս ունի հայերէն տպագրութիւնը, զոր յետոյ բանասէրները սրբագրեցին սերկ (այսօր)։ իտալերէն թարգմանիչը հոս ծանօթութեան մէջ կը դնէ, որ այդ սրբագրութիւնը առաջարկած է առաջին անգամ Հ. Ն. Ալիւնեան, առանց զիտալու անշուշտ թէ՛ նախ քան Հ. Ալիւնեանը՝ նոյն դիտողութիւնը և սրբագրութիւնն ըրած է մեր Հ. Ն. Անդրիկեանը Բագմավեպի մէջ, — Թէ՛ 50 (Թ. 68) «Ահա իմացի որդի իմ»։ Եսայիայ խօսքն է. «Ահաւադիկ ի միտ անցի մանուկ իմ»։ լատ. «Ecce intelliget puer meus»։ իտալերէն թարգմանուած է. «Ecco, il figliuol mio verrà conosciuto», Թիւրիմացութիւն մը եղած՝ բային կրաւորակերպ վերջաւորութենէն։ — Թէ՛ 57 (Թ. 81) «Առեալ երեսուն զգաստսիս սատերսն»։ Իտալերէն թարգմանուած է, ուղեւոր ընադրին հաւատարիմ Ֆիաւ, «ricevuti trenta stateri del paese», ծանօթութեան մէջ ղենլով սակայն Հ. Վարդանեանին շատ հանճարեղ սրբագրութիւնը և դիտողութիւնը, որուն համեմատ պէտք է փոխել ըզգաստսիս բառը և ղենլ գործնաց, յունարէն νῆμος (օրէնք) և νομός (գաւառ) բառերը շփոթուելով իրարու հետ։ Զարմա-

նալի է սակայն որ Պ. Ֆալտաթի՝ այդ դիտողութիւնն ընկէն վերջը՝ չէ՛ ուղղած իր թարգմանութեան մէջ, և դրեր է *del paese* փոխանակ *della legge* ըսելու, ինչպէս ըրած է ուրիշ շատ տեղեր, սրբագրելով յայտնի վրիպակները և ղենլով ուղիղը, որուն ապացոյց կրնայ ըլլալ հետեւեալը. Ե՛՛ 62 (Թ. 90) «Արդ՝ նորութեանս հոգւոյն է կոչումս մեր և ոչ ի հնութեան մերոյ»։ Հոս, յայտնի է, զբընչազրի վրիպակ մ'է մերոյ փոխանակ զբընչ ըսելու, ինչպէս կը կարգանք Պօղոսի թղթոց մէջ, և զոր դիտել կու տան նաև երկու հայ բանասէրք, որուն համեմատ Պ. Ֆալտաթի ուղիղ կը թարգմանէ. «La vocazione nostra, dunque, avviene per il rinnovamento dello spirito e non nell' antichità della scrittura»։ — Թէ՛ 64 (Թ. 94) երկու անգամ ժողովարան կը յիշուի, «Զառաջնոց ժողովարանին» և «առաջին ժողովարանն»։ այս երկու տեղերն ալ աւելի ճշգրտոյն պիտի չըլլար իտալերէն «sinagoga» ըսել քան «adunanza», քանի որ սրբազան հեղինակը հին եբրայական եկեղեցին կը համեմատէ նոր քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հետ։

Հոս կը վերջացնեմ դիտողութիւններս, կրկնելով ինչ որ առաջ ըսի, թէ՛ այս մէկ քանի աչքէ կամ զրչէ վրիպումները չեն կարող ընաւ նուազեցնել մեր հմուտ թարգմանչին աշխատութեան յարգը, որ յաջողելով հարթելու այնքան դժուարութիւններ, որոնց առջև վարաներ են նոյն իսկ հայ թարգմանիչները և ցաջ հայագէտ Դոկտ. Վէրէր, կրցած է նուիրել իտալացի բանասէրներուն այսպիսի լուրջ ջանքն և ան զործ մը։

Հ. ՅՈՒՆԻՍ. Վ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Հանգես ամսօր. Վիեննա, 1911. Միջոյն. էջ 307.

2. Բագմավեպ. Վիեննա, 1911. Յունուար. էջ 43.

3. Հմտ. Հռոմ. Է. 6. Բ Կորնթ. Գ. 6.